

УДК: 343.24

Т. О. Гончар, ст. викл.

Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова,
кафедра кримінального права, кримінального процесу і криміналістики,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ПРАВОВА ПРИРОДА ОБМЕЖЕНОЇ ОСУДНОСТІ

У статті йдеться про правову природу нового кримінально-правового інституту — обмеженої осудності, про правові наслідки визнання особи обмежено осудною.

Ключові слова: осудність, обмежена осудність, неосудність, примусові заходи медичного характеру.

Необхідність законодавчого закріплення у кримінальному законі інституту обмеженої осудності була визнана деякими радянськими, а згодом — українськими юристами та психіатрами ще у минулому сторіччі. У кримінальному законодавстві багатьох зарубіжних країн було дано різну правову оцінку стану особи, яка на момент вчинення злочину була визнана нездатною повною мірою усвідомлювати свої дії/бездіяльність та/або керувати ними. Йдеться про такі кримінально-правові інститути деяких країн, як *обмежена, зменшена та погранична осудність*. Зменшена (обмежена) осудність у тій чи іншій формі передбачена, зокрема, кримінальним законодавством Данії, Італії, Фінляндії, Німеччини, Швейцарії, Японії тощо.

У кримінальному законі України від 5квітня 2001 р. у розділі 4 (Загальної частини) вперше передбачені поняття “суб’єкт злочину”, “осудність”, “обмежена осудність”.

Поняття обмеженої осудності подається законодавцем у ст. 20 КК України. Саме у ч. 1 даної статті закріплено, що “підлягає кримінальній відповідальності особа, визнана судом обмежено осудною, тобто така, яка під час вчинення злочину, через наявний у неї психічний розлад, не була здатна повною мірою усвідомлювати свої дії/бездіяльність та/або керувати ними” [1,7].

Виходячи з класифікації осудності на повну і неповну (обмежену) осудність та аналізуючи правову природу обмеженої осудності, зазначимо, що вона представляє собою знижену психічним розладом здатність винної особи діяти усвідомлено та/або керувати своїми діями на момент вчинення злочину. Можна зробити висновок, що *обмежена осудність* — це вид осудності, яка відрізняється тим, що обмежено осудна особа на момент вчинення злочину не була здатна повною мірою усвідомлювати свої дії/бездіяльність та/або керувати ними, тому що психічне захворювання обмежує її інтелектуально-вольові можливості. Таким чином, *обмежена осудність є видом осудності*, а не проміжним ланцюгом між осудністю та неосудністю.

Під психічними розладами у межах обмеженої осудності розуміються психічні порушення, які не досягли рівня психозу, але разом з тим обмежують здатність повною мірою усвідомлено керувати своїми діями на момент вчинення злочину. Не слід відносити до стійких психічних розладів, що не виключають осудності, холеричні та меланхолійні типи нервової системи, а до періодичних психічних розладів — аномалії, які виникають у результаті атмосферних коливань, нехворобливих самотичних явищ (вагітність, менструації) [2,65]. Запропонована Н. Г. Івановим концепція “психічних розладів, що не виключають осудності, у широкому розумінні слова” дозволяє віднести до обмежено осудних практично всіх, хто збуд-

жений або заторможений, незалежно від причин такого стану. На нашу думку, не можуть бути визнані обмежено осудними неповнолітні, що досягли віку кримінальної відповідальності, які внаслідок відставання у психічному розвитку, не пов'язаному з психічним розладом, на момент вчинення злочину не були здатні повною мірою усвідомлювати фактичний характер та суспільну небезпеку своїх дій /бездіяльності або керувати ними. Іншими словами, якщо у неповнолітнього на момент вчинення злочину виявляються ознаки затримки психічного розвитку, обумовлені соціальною або педагогічною занедбаністю, ця категорія неповнолітніх не підлягає кримінальній відповідальності та покаранню, тому що вони за рівнем свого розвитку не досягли віку, з якого може наступати кримінальна відповідальність.

Характеризуючи правову природу обмеженої осудності, слід зазначити, що вона має певну схожість та відмінність з неосудністю. Так, і обмежену осудність і неосудність характеризує медична ознака — психічний розлад. На думку В. Д. Сирожидінова, у число психічних розладів, які не виключають осудність, входять хронічні психічні захворювання: шизофренія, епілепсія, маніакально-депресивний психоз, якщо психічне захворювання не досягло психотичного рівня [3,20]. Ми вважаємо, що за медичним критерієм до обмеженої осудності відносяться психічні захворювання, ступінь вираження яких не досяг психотичного рівня.

Поряд з медичним критерієм обмежена осудність та неосудність мають такі схожі риси, як нездатність усвідомлювати свої дії /бездіяльність або керувати ними. Однак глибина психічного захворювання при неосудності набагато глибша, ніж при обмеженій осудності. Зокрема, нездатність усвідомлювати фактичну сторону вчиненого, суспільно небезпечні наслідки або керувати своїми діями у стані неосудності може бути повною, а при обмеженій осудності — неповною. Тому необхідно диференціювати психічні розлади за їх глибиною (важкістю) для розмежування обмеженої осудності та неосудності.

До осіб, визнаних обмежено осудними та неосудними, за рішенням суду можуть застосовуватися примусові заходи медичного характеру.

Законодавець уперше передбачив у розділі 14 (Загальної частини) кримінального закону України поняття, мету примусових заходів медичного характеру. Однак, законодавець визначив різні правові підстави їх призначення до перерахованих категорій осіб. Підставою призначення примусових заходів медичного характеру до обмежено осудних є: факт вчинення злочину; наявність у особи розладу психіки, що не виключає осудності, але ускладнює повною мірою здатність усвідомлювати свої дії/бездіяльність та/або керувати ними; необхідність лікування. Застосування судом примусових заходів медичного характеру щодо обмежено осудних є правом, а не обов'язком суду та є формою реалізації кримінальної відповідальності.

Підставою для застосування примусових заходів медичного характеру щодо неосудних є: факт вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого кримінальним законом; наявність у психічно хворої особи одного з різновидів розладу психіки, що виключає її осудність; необхідність лікування такої особи.

Різниця між обмеженою осудністю та неосудністю виявляється і у правових наслідках. Так, у випадку визнання особи обмежено осудною призначене їй покарання може сполучатися з примусовим заходом медичного характеру, але покарання може бути призначене і без примусового заходу медичного характеру. Неосудність виключає кримінальну відповідальність та покарання, а застосовувані до неосудних примусові заходи медичного характеру є мірою соціального захисту суспільства та держави від можливих суспільно небезпечних дій неосудних.

Законодавець у ч. 2 ст. 20 КК України вказав, що стан обмеженої осудності враховується судом при призначенні покарання та може бути підставою для застосування примусових заходів медичного характеру. Тобто, вчинення злочину обмежено осудним є підставою для призначення, поряд з покаранням одного з видів

примусових заходів медичного характеру, передбачених ст. 94 КК України. Однак скоєння злочину в стані обмеженої осудності не вказується законодавцем серед обставин, які пом'якшують покарання (ст. 66 КК України). Правда у ч. 2 ст. 66 КК передбачено, що “при призначенні покарання суд може визнати такими, що його пом'якшують, й інші обставини, не зазначені в частині першій цієї статті” [1,20]. А. М. Халецький, наприклад, вважає небезпечним пом'якшення покарання психопатам, оскільки вони схильні виправдовувати вчинення злочину хворобою та вимагати для себе привілеї [4,75]. Стан обмеженої осудності, на наш погляд, може враховуватися як обставина, що пом'якшує покарання, у випадку вчинення необережних злочинів, оскільки психічні відхилення уповільнюють психічні реакції, ускладнюють сприйняття навколишньої обстановки та прогнозування наслідків дій.

Якщо, характеризуючи обмежену осудність, законодавець говорить про психічні розлади, що її обумовлюють, то у юридичній літературі деякі юристи говорять про психічні аномалії. Відносно змісту поняття “психічні аномалії” як у юридичній, так і у медичній літературі було висловлено різні точки зору, але більшість науковців вважає, що наявність у особи психічної аномалії порушує та ускладнює соціальну адаптацію особи.

Яка ж роль психічних аномалій у ході вибору певної форми поведінки (правомірної або неправомірної)?

На думку Ю. М. Антоняна та С. В. Бородіна, психічні аномалії сприяють виникненню та розвитку таких рис характеру, як дратівливість, агресивність, жорстокість, та в той же час — зниженню вольових процесів, підвищенню сугестивності, послабленню стримуючих та контрольних механізмів. Вони перешкоджають нормальній соціалізації особи, засвоєнню суспільних цінностей [5,8].

Наявність у особи психічного розладу, який обмежує можливість повною мірою усвідомлювати свої дії/ бездіяльність та керувати ними, може полегшувати реалізацію антигромадських форм поведінки, що обумовлюється соціальними настановами, цінностями особи. Тобто, з одного боку, розлади психіки, не позбавляють суб'єкта можливості усвідомлювати свої дії/ бездіяльність та/або керувати ними, а тому не виключають осудності, з другого — вони обмежують можливість адекватно реагувати на ситуацію, що виникла, керувати своїми вчинками. Ці обставини, що, безумовно, впливають на здатність регулювати юридично значущу поведінку, треба враховувати при вирішенні питань кримінальної відповідальності та покарання.

При призначенні покарання особі, що була визнана комплексною психолого-психіатричною експертизою обмежено осудною, суд повинен виходити із загальних засад призначення покарання, враховуючи ступінь тяжкості вчиненого злочину, особу винного та обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання. Поряд з цими обставинами повинна враховуватися і наявність у злочинця психічного розладу, внаслідок якого він не був здатен повною мірою усвідомлювати свої дії/ бездіяльність та/ або керувати ними, що може бути підставою для призначення примусових заходів медичного характеру.

Література

1. Кримінальний кодекс України від 5. 04 2001 р. Офіційне видання. — К. 2001. — 143 с.
2. Иванов Н. Г. Аномальный субъект преступления: проблемы уголовной ответственности: Учебное пособие для вузов. — М. 1998. — 223 с.
3. Сирожидинов В. Д. Ограниченная вменяемость: проблемы теории и практики. Автореф. дисс. канд. юрид. наук. — Екатеринбург. 1998. — 25 с.
4. Халецкий А. М. Понятие “уменьшенной вменяемости” в судебно-психиатрической оценке психопатий // Психопатии и судебно-психиатрическое значение. — М., 1934.
5. Антонян Ю. М., Бородин С. В. Преступное поведение и психические аномалии. — М., — 214с.

Т. А. Гончар

Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова,
кафедра уголовного права, уголовного процесса и криминалистики,
Французский бульвар 24/26, Одесса, 65058, Украина

ПРАВОВАЯ ПРИРОДА ОГРАНИЧЕННОЙ ВМЕНЯЕМОСТИ

РЕЗЮМЕ

Лица, признанные ограничено вменяемыми, подлежат уголовной ответственности и наказанию на общих основаниях. Наличие у лица психического расстройства, ограничивающего способность отдавать себе отчет в своих действиях/бездействии и/или руководить ими, учитывается судом при назначении наказания наряду с другими обстоятельствами дела и может являться основанием для применения принудительных мер медицинского характера.

Ключевые слова: вменяемость, ограниченная вменяемость, невменяемость, уголовная ответственность.